

в новій системі, підтримували соціально-політичні зміни в країні, та інших, які з багатьох причин протистояли тим змінам. Політичний курс, що постійно змінювався й не був результатом рішень місцевої влади, наприкінці 40-х років поглинув як перших, так і других. Одних – з причин опозиційного налаштування проти системи, інших – через занадто ретельне виконання своїх службових обов'язків та чергову зміну доктрини, яка ввела до лексики комуністів Центрально-Східної Європи нове поняття внутрішнього ворога.

Література

1. *Archiwum* Akt Nowych, List Bułganina do Osóbki-Morawskiego. AAN 295/VII, teczka 261, k. 35.
2. *Archiwum* Akt Nowych, List Mołotowa do Osóbki-Morawskiego z 1 VIII 1944 r. przyjmujące do wiadomości notyfikację powstania PKWN. AAN 295/VII, t. 261, k. 1.
3. *Archiwum* Akt Nowych, Pisma Bułganina do Osóbki-Morawskiego z 16 i 19 VIII 1944 r. AAN 295/VII, t. 261, k. 24-28.
4. *Archiwum* Akt Nowych, Pisma Bułganina do Osóbki-Morawskiego z 18 VIII 1944 r. AAN 295/VII, t. 261, k. 25.
5. *Archiwum* Akt Nowych, Pisma Bułganina do PKWN z 7 i 8 VIII 1944 r. AAN 295/VII t. 261. k. 19-20.
6. *Archiwum* Akt Nowych, Protokół z posiedzenia KC PPR z 9 X 1944 r. AAN VI Oddział 295/V, k. 10-22.
7. *Archiwum* Akt Nowych, Protokół z posiedzenia Rady Ministrów RP z 16 IV 1945 r., AAN, Protokoły z posiedzeń Rządu RP, 1945 r., t. 1, k. 264.
8. *Centralne* Archiwum Wojskowe, Pismo Krasinikowa do gen. Żymierskiego z 5 IX 1944 r. SAW III-432/21 k. 63.
9. *Гибанский Л.* Исследования политики СССР в Восточной Европе в конце Второй мировой войны и в первые послевоенные годы / Л. Гибанский // Вопросы истории. – 2004. - № 6.
10. *Восточная* Европа в документах российских архивов. 1944-1953. – Т. 1 (1944-1948). – М. – Новосибирск, 1997.
11. *«Из Варшавы.* Москва, товарищу Берия»: документы НКВД о польском подполье 1944-1945. – Москва – Новосибирск, 2001.
12. *Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г.* Історія Польщі: від давніх часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун, – Львів, 2002.
13. *Волокитина Т.В., Мурашко Г.П., Носкова А.Ф., Покивайлова Т.А.* Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа 1949–1953. Очерки истории / Т. В. Волокитина, Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, Т. А. Покивайлова. – М., 2002.
14. *Armia* Radziecka w Polsce 1944-1956: dokumenty i materiały. – Warszawa, 2003.
15. *Bartoszewicz* H. Polityka Związku Radzieckiego wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1944-1948. – Warszawa, 1999.
16. *Czubiński* A. Dzieje najnowsze Polski 1944-1949. – Poznań, 1992.
17. *Dokumenty* do dziejów PRL. Aparat Bezpieczeństwa w latach 1944-1956. Taktyka, strategia, metody. Cz. 1-2. – Warszawa, 1994-1996.
18. *Dokumenty* i materiały do stosunków polsko-radzieckich, t. 8-9, Warszawa 1976-1978.
19. *Frelek R., Kowalski W. T.*, Sprawa polska, 1944. – Warszawa, 1986.
20. *Gomulka* W. Pamiętniki, t. 1-2. – Warszawa, 1994.

21. *Gontarczyk* P. Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941-1944. – Warszawa, 2003.
22. *Kersten* K. Między wyzwoleniem a zniewoleniem: Polska 1944-1956. – Londyn, 1993.
23. *Kształtowanie* się podstaw programowych Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942-1945. – Warszawa, 1958.
24. *Mikolajczyk* S. Polska Zgwałcona. – Warszawa, 2005.
25. *Opozycja* antykomunistyczna w Polsce 1944-1956: wybór dokumentów. – Warszawa, 1990.
26. *Paczkowski* A. Półwieku dziejów Polski. – Warszawa, 2006.
27. *Polska* – ZSRR: struktury podległości: dokumenty KC WKP (b) 1944-1949. – Warszawa, 1995.
28. *Pużak* K. Wspomnienia (1939-1945). – Gdańsk, 1989.
29. *Roszkowski* W. Historia Polski 1914-2005. – Warszawa, 2007.
30. *Rzepliński* A. Państwo bezprawia – Polska Ludowa 1944-1956. Bibliografia za lata 1989-1996. – Warszawa, 1998.
31. *Skrzypek* A. Mechanizmy uzależnienia. Stosunki polsko-radzieckie 1944-1957. – Pułtusk, 2002.
32. *Terlecki* R. Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa publicznego w Polsce 1944-1990. – Kraków, 2007.
33. *Źródła* do dziejów Polski w XIX i XX wieku. t. 5, lata 1945-1956. – Pułtusk, 2003.

© Ковальов І.

Духовні навчальні заклади Руської Православної Церкви в СРСР у 1964–1985 рр.

Стріонова Інна

Стріонова Інна. Духовні навчальні заклади Руської Православної Церкви в СРСР у 1964–1985 рр. Автор статті, досліджуючи зазначене питання, намагалась з'ясувати становище та функціонування діючих у добу «застою» (1964–1985 рр.) в СРСР Ленінградської та Московської академій-семінарій та Одеської семінарії. Внаслідок проведеного дослідження було встановлено, що кількість учнів у духовних православних навчальних закладах в Радянському Союзі збільшилась, що було безпосередньо пов'язано із розширенням приміщень цих шкіл, а також із пом'якшенням антирелігійного державного курсу у країні. *Ключові слова:*

духовні навчальні заклади, Руська Православна Церква, Ленінградська академія-семинарія, Московська академія-семинарія, Одеська семинарія, регентські курси.

Strionova Inna. Religious educational schools of Russian Orthodox Church in USSR in 1964–1985. The author of the article researching this question to show the situation, in which were Leningradskaya and Moscovskaya academies-seminaries and Odesskaya seminary in «stagnation» period (1964–1985 years) in USSR. The researcher learn an educational study process in orthodox religious schools. She confirms there was increased the number of pupils that was connected with the enlargement of the number of schools classrooms and also with the «mitigations» in antireligious policy in the state. **Keywords:** religious education, Ruthenian Orthodox Church, academy, seminary, Leningrad, Moscow Academy, Seminary, Odessa Seminary regentskom courses.

Тема наукового дослідження «Духовні навчальні заклади Руської Православної Церкви в СРСР у 1964–1985 рр.» є актуальною, бо у наш час з розвитком демократизації країни виявилась необхідність вивчення цього питання, як і становища Московської Патріархії у радянську добу в цілому. Нарешті ліквідовано табу на обговорення проблем, пов'язаних з діяльністю релігійних організацій.

Відомо, що освіта, навчальні заклади є одними із основних показників інтелектуального розвитку людства. Не можна нехтувати цим важливим чинником суспільного життя. Щоб розуміти та орієнтуватись у сучасних тенденціях розвитку духовної освіти православного напрямку, усвідомити позитивні та ліквідувати негативні явища у функціонуванні духовних шкіл Руської Православної Церкви сьогодні, дуже важливо знати історію їхньої діяльності. Поступовий розвиток гласності і свободи у наукових дослідженнях, відкриття доступу до архівних матеріалів створили сприятливі умови для вивчення зазначеного у роботі питання.

Обрана автором статті проблема є мало висвітленою в історіографії. Варто відзначити, що серед радянських істориків це питання у загальних рисах розкрив, досліджуючи місце Православної Церкви у СРСР, М. С. Гордієнко. У російській історіографічній науці відомим дослідником становища Руської Православної Церкви у Радянському Союзі, який вивчав і діяльність духовних шкіл, є Д. В. Поспеловський. Чималий вклад у висвітлення зазначеної проблеми зробив і протоієрей Владислав Ципін, громадянин Росії.

Джерельна база дослідження представлена матеріалами періодичної преси 1964–1985 рр. Дослідник працював з журналами «Наука и религия» та «Московская Патриархия». Загалом, спираючись на статті «Московской Патриархии», автор розкрив у своїй роботі сутність та специфіку навчання у духовних навчальних закладах Руської Церкви.

Окрему групу джерел становлять архівні документи. Ознайомившись з матеріалами фонду Відділу пропаганди і агітації Донецького обкому Компартії УРСР (ф. 326) Державного архіву Донецької області, дослідник простежив та визначив тенденцію зростання кількості священників з середньою та вищою духовною освітою у Ворошиловградській єпархії у добу «застою» в СРСР, що пов'язано зі створенням більш сприятливих умов навчання у духовних школах Московської Патріархії у досліджуваний період.

Метою дослідження є вивчення та висвітлення реального становища та діяльності духовних шкіл Російської Православної Церкви, що працювали в СРСР у 1964 – 1985 рр., тобто у період «застою» в державі.

Спираючись на ціль написання наукової роботи, дослідник поставив завдання:

- 1) з'ясувати, які духовні школи РПЦ діяли у Радянському Союзі у 1964–1985 рр.;
- 2) всебічно дослідити становище, в якому перебували духовні академії та семинарії Московської Патріархії у досліджуваний період;
- 3) визначити основні тенденції у духовній православній освіті у роки «застою» в країні;
- 4) дослідити зміст регентських курсів;
- 5) визначити специфіку, а також сутність змісту навчання у семинаріях, академіях Московської Патріархії;
- 6) проаналізувати діяльність духовних шкіл Руської Православної Церкви у 1964–1985 рр.

У роки «застою» в Радянському Союзі Російська Православна Церква так і не отримала дозволу відкрити навіть п'ять семинарій, які були закриті при М. С. Хрущові. У 1964 – 1985 рр. діяли Ленінградські Духовні Академія і Семинарія, Московські Духовні Академія й Семинарія та Одеська Духовна Семинарія. Церква мала можливість розширити приміщення цих навчальних організацій релігійного характеру. Наприклад, Одеській семинарії у 1976 р. було дозволено вести будівництво на її території. Як наслідок цього в два рази стало більше у неї як учбових, так і спальних кімнат. Відповідно збільшилась і кількість студентів у навчальному закладі. Так, якщо у 1974 р. тут навчалось 120 осіб, то вже у 1980 р. – 260 [6, с. 343; 8, с. 315].

У 1977 р. Ленінградській семинарії-академії було повернено два приміщення для студентського гуртожитку. Слід зазначити, що архієпископ Кирило, ректор Ленінградських духовних шкіл, отримав дозвіл зайняти все приміщення семинарії за умови, що церква виділить необхідні засоби для побудови світського вищого освітнього закладу. Таким чином, всі кімнати академії релігійні діячі з того часу могли використовувати винятково як класи, тобто безпосередньо саме для навчальних цілей. Внаслідок цього кількість семинаристів зросла вдвічі [6, с. 340; 8, с. 315]. Також було відкрито курси регентів при академії. Популярність цих трьохрічних курсів, які відвідували загалом дівчата, з

кожним роком зростала. Так, якщо у 1978 р. на них були присутні 16 слухачів, то вже у 1981 р. – більше 70 осіб [6, с. 340; 8, с. 315; 10, с. 21].

Московські (Загорські) богословські школи змогли практично в два рази збільшити свою площу наступним чином: адміністрація отримала у держави дозвіл на перебудову старих приміщень, але після того як весь процес будівництва завершився, з'ясувалося, що було добудовано нові кімнати. За таких обставин влада виразила протест. Державні службовці наголошували на тому, що монастир являється історичним заповідником, який не слід змінювати. Але через деякий час чиновники вгамувалися, а в академії врешті-решт все – одно кімнат стало більше [6, с. 340-344].

Як свідчать статистичні дані, у 1977 р. на денному відділенні в семінаріях і академіях навчалися 788 студентів, а на заочному – 814 осіб. А у 1981 р. на стаціонарі вчилася вже 900 молодих людей, заочників у цей час у релігійних навчальних організаціях налічувалося десь 1000 – 1100 осіб [6, с. 343]. Отже, розширення площі семінарій призвело до збільшення кількості учнів у їхніх закладах.

Варто відзначити, що саме наприкінці 60-х рр. митрополиту Никодиму вдалося зняти негласну заборону влади на прийом у духовні школи осіб з дипломами радянських вищих навчальних закладів. Цей факт значно вплинув на збільшення кількості учнів, бажаючих навчатися у духовних школах. А вже у 70-х рр. з'явилися новенькі молоді вчені священнослужителі і богослови [6, с. 344].

Таким чином, незважаючи на значну атеїстичну пропаганду, були молоді люди, що хотіли стати священиками, тому йшли до семінарій і навчалися там, хоча розуміли, що керівництво держави навряд схвалює їхню поведінку.

Окрім духовних семінарій, академій, бажаючі отримати більше знань релігійного профілю навчалися і на регентських курсах. Як наслідок вони могли опанувати основи богословських знань за три роки. Обравши релігійний «шлях», молодь старанно вчилася тут, усвідомлюючи при цьому ситуацію, що склалася у суспільстві. Відзначимо, що день іспиту у духовних школах часто перетворювався у свято. Так як іспит мав музичний характер, то на ньому співали всі учні, що надавало більшої урочистості існуючій атмосфері. Взагалі до екзаменаційної програми входило виконання таких піснопінь: стихір, тропарів, антифонів. Слухачам цих трьохрічних курсів важливо було продемонструвати володіння технікою «читка». Отримуючи богословську освіту у духовних школах, учні намагались осмислити на її основі музикальний матеріал піснопіснів [11, с. 27-28].

Відомо, що на піснях побудоване православне богослужіння, тому для священиків дуже важливо оволодіти правильною культурою співів у храмі, що має неабиякий вплив на відвідувачів церкви. Адже людина може піти з храму незадоволеною нестройністю голосів чи оперним, театральним стилями співання. Це не можна допустити було, бо прихожани церкви, завітавши безпосередньо до релігійних

організацій, хотіли б напевно відволіктись від турбот повсякденного життя, а співи, пісні є дуже ефективним засобом у цій справі. До того ж ті люди, які ходили до церкви в епоху гонінь на неї, усвідомлювали, що можуть мати і неприємності з цього приводу, по суті, являлися героями свого часу, сміливцями, яких не можна було втрачати [11, с. 27-28].

Вихованці регентських класів після прослуханих курсів мали істинно церковний смак, розуміли вагомість молитовності співів. Взагалі такі предмети трьохрічних курсів, як постановка голосу, основи управління церковним хором, відіграють значну роль при професійному становленні священиків. Викладачі регентських курсів добре готували для подальшого життя своїх учнів [11, с. 27-28].

Сам зміст духовної освіти, весь навчальний процес відбувався в особливій атмосфері церковного характеру. Це недивно, адже кожний заклад освіти будь-якого профілю має свою специфіку. Свята у духовних школах мали урочистий характер, як і в світських навчальних закладах, але вони мали зовсім інший «вигляд» [11, с. 28; 1, с. 48-49; 5, с. 51; 8, с. 315-316]. Наприклад, якщо подивитися, яким чином відзначали день знань, перше вересня, семінаристи, то побачимо, що організація цього свята мала інше планування, аніж у звичайних закладах освіти. У цей день спочатку у храмі при семінарії її ректор вів Божественну літургію разом з учнями, які мали священний сан. Під час богослужіння молилися професори, викладачі, учні духовних шкіл. Також співали хористи під керівництвом регента-викладача. Після богослужіння звичайно мала місце проповідь голови навчального закладу про пастирське служіння, значення страху перед Богом, про молитви й духовну чистоту у пізнанні істини, про роль храму у духовній освіті й вихованні. Потім ректор й інші представники та клірики духовних шкіл здійснювали молебень стосовно початку навчання [11, с. 28; 1, с. 48-49; 5, с. 51; 8, с. 315-316].

Вихованці Московської академії-семінарії першого вересня ще відвідували Троїцький Собор, де знаходиться гробниця Преподобного Сергія. Звичайно тут у соборі учням кожного року розповідали про подвиги цієї святої людини, про його роль у житті Церкви й Вітчизни. У цей перший день навчального року, день знань, учнів також освячували священною водою у духовних школах [1, с. 48-49].

Святкова церемонія звичайно завершувалась в актовій залі певного закладу. Саме в цей час представники духовних шкіл часто висловлювали промову-побажання стосовно навчання, говорили про вагомість пізнання у духовному відродженні та становленні особистості й закликали учнів до поважного ставлення один до одного, до взаєморозуміння як важливої умови духовно-морального виховання майбутніх пасторів Церкви [1, с. 48-49; 8, с. 316].

Патріарх Московський і вся Русь завжди надсилав телеграму-привітання учням, яку обов'язково зачитував секретар Ради духовного навчального закладу. Після завершення урочистої церемонії семінаристи в аудиторіях зустрічались з класними й науковими керівниками.

Так починався перший день нового навчального року у семінаріях. Цей святковий робочий день завершувався для учнів ввечері служінням акафіста Покрову Пресвятої Богородиці в академічному храмі [1, с. 49-50; 8, с. 316]. У повсякденному житті молодих людей, які навчалися в духовних школах, відвідування церкви являлося звичайним явищем на відміну від студентів світських навчальних закладів. При кожній семінарії був храм, до якого завжди ходили учні. Вони жили за релігійними канонами. У них були добрі викладачі, які щиро, поважно ставились до кожного учня та намагались зробити з них дійсно фахівців своєї справи.

Слід відзначити, що в семінаріях і академіях навчалися чотири роки. За цей період учні вивчали десь 40 дисциплін, із яких лише п'ять являлись загальноосвітніми: історія СРСР, Конституція СРСР, логіка, російська мова, одна іноземна мова.

Ленінградські духовні школи навіть мали факультет підготовки іноземних студентів, на якому навчалися представники від православних приходів із різних країн світу, та регентське відділення, яке готувало керівників церковних хорів. При духовних Московських навчальних закладах існувало заочне відділення та аспірантура.

Окрім надання майбутнім служителям церкви спеціальної богословської освіти духовні академії Московської Патріархії готували церковні кадри вищої кваліфікації, які захищали магістерські й докторські дисертації [7, с. 687].

Таким чином, у 1964–1985 рр., так звану добу «застою» в Радянському Союзі, у цій країні діяло лише дві академії-семінарії, а саме: Ленінградська та Московська, та Одеська семінарія. Проте незважаючи на той факт, що у СРСР так і не вдалося Московській Патріархії відкрити закриті ще при М. С. Хрущові Духовні школи РПЦ, становище діючих у Союзі духовних навчальних закладів стало кращим. У Ленінградській, Московській, Одеській духовних школах збільшилась кількість приміщень, присвячених саме учбовим цілям, що вплинуло на збільшення кількості учнів у цих закладах. Саме у період «застою» в радянській державі у студентів, які мали світську освіту, з'явилась можливість навчатися і у духовних навчальних закладах, що було безперечно позитивним фактом тогочасного суспільного життя.

Також у досліджуваній автором період при духовних школах були відкриті й регентські курси, які загалом відвідували особи жіночої статі. Отже, бачимо, що за часів урядування Л. І. Брежнєва молодь, радянські громадяни, які хотіли отримати духовну освіту, мали більші можливості задля здійснення своєї цілі. Слід відзначити, що у духовних навчальних закладах – своя специфіка навчання, що є зрозумілим, адже кожний заклад освіти має свої специфічні риси. Маємо розуміти, що у духовних школах РПЦ учні навчалися за релігійними канонами. Викладачі вищевказаних духовних закладів освіти добре готували своїх вихованців до виконання священної місії. У академіях та семінаріях Московської Патріархії мали місце свої традиції та свята, про що більш детально

описано вище у статті автора. Незважаючи на скрутні умови життєдіяльності у радянському суспільстві, Духовні школи Руської Православної Церкви у добу «застою» в СРСР продовжували працювати, боротись проти атеїстичних посягань державного апарату.

Отже, дослідження автором діяльності Духовних шкіл Московської Патріархії у 1964–1985 рр. є чималим внеском у висвітлення процесу духовної освіти православного характеру у Радянському Союзі, що потребує подальшого вивчення.

Література

1. *Иеромонах Андрей, Чижев А. И.* Начало учебного года в Московских и Ленинградских Духовных школах / Иеромонах Андрей, А. И. Чижев // Журнал Московской Патриархии (далі – ЖМП). – 1982. – № 12. – С. 48-50.
2. *Информации*, письма обкома партии в ЦК КПУ об улучшении идейно-воспитательной работы в вузах и школах области, 1969 г. – Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. 326, оп. 15, спр. 1134, 52 арк.
3. *Отчетно-информационный доклад о положении и деятельности религиозных обществ на территории области за 1968 г.* – ДАДО. – Ф. 326, оп. 15, спр. 1133, 32 арк.
4. *Отчетно-информационный доклад о положении и деятельности религиозных обществ на территории области за 1969 г.* – ДАДО. – Ф. 326, оп. 15, спр. 1470, 34 арк.
5. *Полеткин В.* Годичный акт в МДА и МДС // ЖМП. – 1982. – №12. – С. 51-52.
6. *Поспеловский Д. В.* Русская православная церковь в XX веке / Д. В. Поспеловский. – М., 1995.
7. *Русское православие: веки истории* / Под ред. А. И. Клибанова. – М., 1989.
8. *Стріонова І.* Духовні навчальні заклади Руської Православної Церкви в СРСР у 1964-1985 рр. / І. Стріонова // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 62-ї Міжнародної наукової конференції молодих вчених (ХНУ імені В. Н. Каразіна, 24 квітня 2009 р.). – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 315-316.
9. *Цыпин В.* История Русской Церкви 1917–1997: В 9 тт. / В. Цыпин. – М., 1997. – Т. 9.
10. *Чижев А.* 175-летие Ленинградской Духовной Академии / А. Чижев // ЖМП. – 1985. – № 2. – С. 18-25.
11. *Янгичер В.* Юбилейный выпуск регентского класса в МДА / В. Янгичер // ЖМП. – 1981. – № 9. – С. 27 - 28.

© Стріонова І.